

## ЛІНГВІСТИЧНА ХРОНІКА: СЛОВА МИНУЛОГО В СУЧАСНІЙ МОВІ

**Козловська Христина Романівна**

студентка 1 курсу, Факультету філології та журналістики  
*Тернопільський національний педагогічний університет  
імені Володимира Гнатюка, Україна*

**Науковий керівник: Костюк Юлія Михайлівна**

доктор філософії в галузі філології, викладач кафедри  
української мови та славістики  
*Тернопільський національний педагогічний університет  
імені Володимира Гнатюка, Україна*

Постановка наукової проблеми та її значення. Мова, як засіб спілкування, відіграє ключову роль у суспільстві через своє сприяння розвитку мислення, життєвої практики та форм спілкування. Її розвиток відображає історію народу, забезпечуючи його історичну пам'ять та впливаючи на вибір шляхів розвитку. Мова не лише супроводжує цей розвиток, але й визначає його напрям, забезпечуючи збереження унікальності світосприйняття етносу. Хоча мовні зміни є невід'ємною частиною її еволюції, існує природна тенденція до збереження комунікативної спроможності, що створює баланс між змінами та збереженням мовних засобів. Хоча це може здатися парадоксом, мова функціонує завдяки постійним змінам, адаптуючись до потреб суспільства.

Таким чином, мова є спадщиною минулого, але також представляє собою результат постійної трансформації під впливом людської динаміки й пізнання. Зміни у мові відбуваються поступово і включають як втрату старих слів, так і появу нових. Це не порушує стабільність системи мови, оскільки завжди існують елементи, що лишаються стійкими до змін. Процеси втрати та придбання слів відбуваються з різною інтенсивністю, але поступово змінюють словниковий запас.

Втрата слів зазвичай пов'язана зі зміною поколінь, що створює умови для виявлення відносин між новими та застарілими словами. Проте постійні зміни у мові не вказують на однакову інтенсивність змін у різні епохи. Іноді це може призводити до суттєвих змін у словнику.

Слова виходять з активного вжитку через архаїзацію та зміну стилістичної придатності, проте не завжди відразу випадають. Вони спочатку переходять у пасивний словник та поступово втрачають активне вживання, але іноді можуть повертатись до активної лексики.

Така гнучкість мови дозволяє їй адаптуватися до суспільства, перебудовуючись разом із змінами в реальності. Застарілі слова складають складну підсистему, різнорівневу за своїми причинами архаїзації та ступенем застарілості.

Деякі слова, які стали застарілими через зміну часу або суспільних умов, не відразу виходять з активного словника мови. Спочатку вони можуть перейти з активного вживання до менш активного, а згодом, через тривалий період, мало використовуватися в загальному спілкуванні й поступово вийти з ужитку. Однак існують випадки, коли застарілі слова повертаються до активного словника. Наприклад, лексема "гривня" втратила своє первісне значення як одиниця грошової

системи Київської Русі і зникла з активного вживання до 1918 року, коли стала основною валютною одиницею Української Народної Республіки. Після того, як втратила своє значення, слово "гривня" повернулося у 1996 році, коли стало назвою нової валюти України [2].

Слова, які вважаються застарілими, не лише відрізняються за ступенем своєї застарілості, а й потрапили до цього списку з різних причин, які вплинули на зміну лексики. Зокрема, оновлення словникового складу літературної мови може пояснюватись змінами у складі та поглядах спільноти, що її використовує. Суспільні зміни, нові концепції або явища спонукають до заміни слів, пов'язаних із застарілими ідеями чи політичним ладом, на нові слова, що краще відображають сучасні реалії.

Ці зміни словникового складу мови обумовлені не лише зовнішніми факторами розвитку суспільства, а й внутрішніми законами самої мови. Мова, як особливе мовне явище, має власні закони динаміки, які визначають її кількісні та якісні зміни, перехід від однієї якості до іншої.

Мовні й позамовні впливи завжди взаємодіють, формуючи словниковий склад. Значення слів змінюються під впливом мовних потреб і смаків носіїв мови. Зовнішні умови часто лише стимулюють зміни, але сам процес визначається внутрішніми мовними відносинами. Проте встановлення причин застаріння слів або груп слів – завдання складне.

Мовознавці виділяють історизми та архаїзми, розглядаючи слова з точки зору їхньої еволюції. Історизми переносяться з минулого в сучасне, є своєрідними позначеннями минулих реалій, архаїзми – застарілі в сучасній мові. Історизми найчастіше називають зниклі поняття й предмети, виконуючи функцію найменування. Вони пов'язані із сучасним і минулим часом в історії мови. Це слова, які раніше були уживані, а тепер перейшли у категорію історичних.

Перша категорія історизмів - це лексичні вирази, що відносяться до різних предметів та явищ історичних періодів, не використовувані в сучасній мові для називання нових об'єктів. Частіше застарівають однозначні слова, що відображають лише один аспект семантики. Наприклад: "древляни", "галера". Моносемантичні історизми - це, переважно, терміни історії та етнографії, наприклад: "записка", "візир"; слова з економічної та юридичної сфер: "подать", "вира"; або військові терміни: "шолом", "кольчуга" [1].

Є небагато багатозначних лексичних історизмів, у яких застаріли всі значення. Наприклад, "жупан" - це одночасно одяг та посада "начальника жупи" (жу́па - область, округа); "війт" - це "сільський староста", "голова самоврядування в місті за німецьким правом", або "голова міського суду".

Семантичні історизми - це слова, у яких одне зі значень, актуальне раніше, втрачене через зникнення специфічної реалії. Наприклад, "ревізія" колись означала перепис населення для оподаткування, а сьогодні - перевірка діяльності для визначення її правильності.

Архаїзми - це слова, які колись були актуальними для мови, але зараз виглядають відокремлено через відмінності у звучанні, написанні, будові чи значенні порівняно з сучасною мовою. Вони мають відтінок "старомодні", що робить їх видільними й емоційно насиченими у тексті. Ці слова, рідко вживані, стають яскравими на тлі загальноновживаних слів, надаючи тексту особливого виразу.

У художньому тексті архаїзми відіграють більш активну стилістичну роль, порівняно з історизмами, оскільки їхня незвичність і виразність більш виділяються на фоні схожих сучасних слів, тому автори частіше вибирають саме їх для створення

виразних образів.

А Гвоздев вважає, що можливість вибору загальноновживаних чи архаїчних слів і робить їх предметом стилістичного використання. Загальною рисою всіх застарілих слів, на його думку, є те, що вони не вживані у нейтральному плані і діловому стилі, а вводяться з метою надання експресивної забарвленості [2].

Дбаючи про доступність, загальнозрозумілість мови романів, письменники вводять у канву художніх творів переважно ті застарілі слова, значення яких зрозуміле сучасним читачам. Лиш незначна частина з них вимагає пояснення: "Вишатин батько Огнян служив у княжому вогнищі старим конюшим, а мати була рабою" [5]; конюший – одна з найвищих посад у давній Київській Русі. Найчастіше письменники вдаються до тлумачення значень слів у тексті через непрямий або прямий опис предмета чи явища: "Обличчя в імператора видалося Годоеві надзвичайно бліде і втомлене. Особливо зблідло воно після того, як Годой дав йому свою ябеду – писанину на вовчій шкурі" [1]. У деяких випадках у ролі прямих пояснень застарілого слова чи цілого виразу вживаються близькі за значенням слова або навіть синонімічні їм загальноновживані лексеми сучасної читачеві мови: "І люд піднімався і валом валив до моїх полків, так що там не встигали спитати, хто й звідкіля, аби лиш мав самопал, чи спис або дрючок добрий – дейнегу" [3]. Дуже часто спостерігається взаємозамінне вживання застарілих слів іншими лексемами синонімічного ряду: "Бо ж стільки князів, що й імен їхніх перелічити для простого чоловіка не було спромоги, і загинуло враз, і не в битві, не в чеснім бою, не спис ламаючи, не в січі запеклій, а в пониженні, якому не відшукати ні подоби, ні міри ніде і ніколи в діяннях людських" [6]. В одному контексті поряд вживаються синоніми, один з яких є застарілим словом, а інший – нейтральним: "Даремно гніваєшся... Не про твоє життя йдеться, князю... Йдеться, аби за нашу кров і за наші животи прийшла перемога" [4].

Художники досягають високого ступеня реалізму у своїх зображеннях та впливу на глядача, використовуючи тонкі семантичні відтінки слів. Вони вводять два типи багатозначних слів: перший - ті, у яких всі значення застаріли, наприклад, "осавул" (кавалерійський офіцер) або "намітка" (головний убір заміжньої жінки), та другий - ті, у яких застаріли лише окремі значення, наприклад, "мед" (хмільний напій).

Більш тонкі форми історичної стилізації, які потребують від художника більшої майстерності, включають семантичні історизми та архаїзми. Ці застарілі слова несуть певні смислові зв'язки з сучасними мовними формами і, в більшості випадків, стилістично нейтральні. Вони легко вписуються у текст твору, привертаючи увагу лише у певному контексті [2].

Отже, для достовірного відображення історичних подій та створення реалістичних образів героїв необхідно не лише вивчити епоху, час, місце та умови, але й знайти адекватні мовленнєві засоби. Принцип історизму у художньому відображенні передбачає не лише історично правильне розкриття ідеї, а й точне її художнє втілення мовними засобами. Тому майстри слова вивчають мовний матеріал і обирають, які застарілі слова варто використовувати, щоб досягти потрібного ефекту.

### Список використаних джерел:

1. Гайдученко Г. М. Семантико+стилістична характеристика хроно+ логічно маркованої лексики (на матеріалі української історичної про+зи другої половини XX століття): автореф. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «українська мова» / Г. М. Гайдученко. — К., 1999. — 19 с.

2. Загребельний П. А. Євпраксія / П. А. Загребельний // Зібрання творів: [у 6 т.]. — К.: Дніпро, 1980. — Т. 4. — 580 с.
3. Бондаренко Н. Проблеми словникової роботи на уроках української мови та шляхи їх розв'язання / Н. Бондаренко // Українська мова і література в школі. – 2005. – № 8. – С. 10–13.
4. Пентиліук М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей / М. І. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с.
5. <http://www.mova.dn.ua>.
6. <http://www.mova.info>.